УДК 811.111’ 276. 6:371

І. Б. Дулепа – асистент кафедри мовознавчих дисциплін педагогічного факультету Кам’янець-Подільського університету імені Івана Огієнка

Німецько-українські міжмовні омоніми у фаховій субмові педагогіки

Роботу виконано на кафедрі мовознавчих дисциплін КПНУ ім. Івана Огієнка

Статтю присвячено аналізу омонімічної німецької й української педагогічної термінології з точки зору плану змісту номінативних одиниць. У роботі виокремлено гомогенні міжмовні омоніми і встановлено їхні сигніфікативні розбіжності. Пропонований підхід дає змогу простежити шляхи семантичного розвитку генетично споріднених слів та з’ясувати ступінь інтерференції міжмовних омонімів фахової підмови педагогіки.

Ключові слова: педагогічна лексика, інтернаціоналізми, міжмовні омоніми, внутрішня форма, повні й часткові омоніми.

Дулепа І. Б. Немецко-украинские межъязыковые омонимы в подъязыке педагогики. Статья посвящена анализу омонимической немецкой и украинской педагогической терминологии с точки зрения плана содержания номинативных единиц. В работе выделяются гомогенные межъязыковые омонимы и устанавливаются их сигнификативные различия. Предложеный подход позволяет проследить пути семантического развития генетически родственных слов и определить меру интерференции межъязыковых омонимов подъязыка педагогики.

Ключевые слова: педагогическая лексика, интернационализмы, межъязыковые омонимы, внутренняя форма, полные и частичные омонимы.

Dulepa I. B. German and Ukrainian Interlingual Homonyms in Educational Terminology. The article is dedicated to the analysis of modern German and Ukrainian homonymic educational terminology from the point of view of content of nominal units. Homogen interlingual homonyms are distinguished, a comparison of semantic aspects of the homonyms is undertaken. This approach made it possible to trace the ways of the semantic development of cognate words and to ascertain the degree of interference within interlingual homonyms in educational terminology.

Key words: educational terminology, internationalisms, interlingual homonyms, innerform, full and partial homonyms.

Постановка наукової проблеми та її значення. Мова педагогіки є професійною субмовою. Вона охоплює різну лексику на позначення навчально-виховного процесу, його основних понять, форм організації, учасників, дій, спрямованих на передачу знань та оволодіння ними тощо. Без значної за обсягом, багатопланової у семантичному, структурно-словотворчому, лексико-граматичному і функціональному планах педагогічної лексики неможливо уявити всю повноту та складність словникового складу німецької й української мов нашої епохи.

Питання становлення і розвитку педагогічної лексики української та німецької мов на сучасному етапі їх розвитку були предметом дослідження низки авторів, зокрема, М. С. Разумейко [9, 10], Т. О. Бевз [2], О. Ю. Зелінської [6] тощо. У їхніх працях розглянуто шляхи формування національних термінологій педагогіки в зв’язку з історією розвитку освіти, показано системну організацію педагогічної лексики, встановлено словотвірні типи педагогічних термінів, виявлено стилістичні функції термінів педагогіки, перенесених в іншостильовий контекст, тобто мову педагогіки розглядають як одну зі складових конкретної загальнонаціональної мови. Проте поза увагою дослідників залишилися питання інтернаціоналізації педагогічної лексики.

Як відомо, фахова мова педагогіки, як і кожна інша професійна субмова, містить велику кількість інтернаціональних слів та елементів, що зумовлено процесами міжкультурного обміну з тривалою традицією взаємного і багатостороннього збагачення через наукові конференції, академічні служби обміну викладачами, фахові збірники праць, ґрунтовні дослідження і монографії в галузі педагогіки загалом й навчально-виховного процесу зокрема. Поповнення термінологічної лексики за допомогою інтернаціональних елементів полегшує двомовне спілкування та економить зусилля в процесі засвоєння будь-якої мови [3, 40–61]. З цього приводу контрастивна лінгвістика вказує на те, що схожі елементи в двох мовах засвоюються значно швидше, оскільки білінгв прагне перенести відомі йому зразки рідної мови на іноземну. Передбачають, що ті, хто вивчає іноземну

© *Дулепа І. Б., 2011*

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

мову, володіючи інтернаціональною лексикою, матимуть велику мотивацію під час вивчення іноземної мови. Еквівалентні або схожі поняття можуть звільнити від так званого "культурного" шоку.

Проте в деяких випадках інтернаціоналізми отримують незакономірне відхилення від інваріанта внаслідок неоднакового засвоєння і закріплення в національних мовах одного й того ж міжнародного слова. Тому в лінгвістичній літературі розрізняють *повні інтернаціоналізми* або інтероніми, які при схожому звучанні мають у різних мовах однакове значення, *часткові інтернаціоналізми*, яких при формальній подібності розрізняють змістовно, та *псевдоінтернаціоналізми*, які не мають у змісті нічого спільного [1, 260]. Останні дві групи інтернаціоналізмів отримали в лінгвістиці також назву "міжмовні омоніми" (далі – МО), а в теорії перекладу – "фальшиві друзі перекладача", оскільки вони здатні викликати помилкові асоціації і привести до неправильного сприйняття інформації іноземною мовою, а під час перекладу істотно спотворити зміст сказаного. Отже, МО є одним з основних джерел лексичної інтерференції під час вивчення іноземної мови та користування нею.

Дослідження МО проводили до цього часу в основному з метою створення спеціальних словників "типових помилок" для різних пар мов [4, 14]. Проте, поза увагою дослідників залишалися причини змін значення інтернаціоналізмів при запозиченні з однієї мови в іншу та семантичні процеси, які супроводжують зміни значень (розширення/звуження значення, поліпшення/погіршення значення, метафоричні й метонімічні переноси і под.). Робили висновки лише загального характеру, що міжнародний термін, засвоєний носіями певної мови, потрапляє під вплив національної культури, додаючи до вихідної сукупності нових значень, або під час запозичення одного й того ж терміна різними мовами враховують різні семантичні відтінки [5, 122; 11, 62–81]. Загальні висновки такого роду зумовлені, з одного боку, неможливістю детально опрацювати великий обсяг матеріалу, необхідного для дослідження, а з іншого – відсутністю чітких критеріїв розрізнення лексико-семантичних варіантів одного слова.

Метою нашого дослідження є комплексний розгляд феномену інтернаціональності субмови педагогіки і встановлення інтра- та екстралінгвістичних розбіжностей між етимологічно спорідненими німецькими й українськими педагоггічними термінами. В результаті їхньої культурноспецифічної семантико-стильової еволюції у лоні конкретної національної мови-носія та національної терміносистеми педагогіки їхні семантичні структури збагатилися додатковими неінтернаціональними значеннями, які не завжди залишаються другорядними

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. У нашому дослідженні під час аналізу ступеня семантичної схожості інтернаціональних слів сфери вищої освіти в українській і німецькій мовах ми використовували "Hochschul-Lexikon" Г. Зайденшпіннера [15]. Цей словник містить близько 1800 словникових статей і охоплює, на відміну від інших словників педагогічних термінів, в основному поняття з галузі вищої освіти, дидактики та методики викладання. Зі словника методом суцільної вибірки було виписано 418 інтернаціоналізмів. З метою прослідкувати наявність інших тлумачень досліджуваних термінів додатково використовували дані двох тлумачних словників сучасної німецької мови – "Duden Deutsches Universalwörterbuch" (125 тис. статей) [13] та тлумачного словника сучасної української літературної мови за редакцією В. Яременка та О. Сліпушко [6].

Досліджуваний прошарок лексики утворює терміносистему, в межах якої ми виділяємо не тільки вузько специфічні терміни (*das Kolloquium – колоквіум, die Didaktik – дидактика, der Examinator – екзаменатор, die Fakultät – факультет, das Semester – семестр* і т. д.), але й слова широкого вжитку (*die Bibliothek – бібліотека, der Autor – автор* і т. д.) та лексику, яку активно використовують в інших терміносферах (*die Konsultation – консультація, das Labor – лабораторія, der Assistent – асистент*). Серед розглянутих МО можна виділити щонайменше 10 предметно-тематичних груп, а саме:

1. Позначення закладів освіти: *die Universität – університет; das Institut – інститут.*

2. Найменування підрозділів та керівних установ у навчальному закладі: *die Fakultät – факультет, das Dekanat – деканат.*

3. Найменування навчальних приміщень: *das Auditorium – аудиторія, das Labor – лабораторія.*

4. Найменування учасників навчально-виховного процесу: *der Student – студент, der Dissertant – дисертант, der Assistent – асистент* та інші.

5. Позначення форм організації навчального процесу:

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

а) найменування навчальних занять: *das Seminar – семінар, Kolloquium – колоквіум, Exkursion – екскурсія, Praktikum – практика.*

б) позначення методів навчання: *das Experiment – експеримент, die Konsultation – консультація, die Diskussion – дискусія.*

в) позначення форм навчального контролю та оцінювання знань: *das Examen – екзамен, der Test – тест, das Referat – реферат, die Dissertation – дисертація.*

6. Позначення прийомів та методів наукових досліджень: *die Analyse – аналіз, die Klassifikation – класифікація.*

7. Форми обміну наукових досягнень, ознайомлення з результатами досліджень: *die Konferenz – конференція, der Kongress – конгрес, das Symposium/das Symposion – симпозіум, das Forum – форум.*

8. Навчальні дисципліни: *die Linguistik – лінгвістика, die Pädagogik – педагогіка, die Physik – фізика, die Soziologie – соціологія, die Philosophie – філософія* тощо.

9. Документи про здобуття рівня освіти: *das Diplom – диплом, das Zertifikat – сертифікат.*

10. Освітні кваліфікації та вчені звання: *der Doktor – доктор, der Professor – професор, der Dozent – доцент, der Magister – магістр, der Bachelor – бакалавр.*

Аналізуючи семантичну структуру досліджуваних інтернаціоналізмів, ми виявили *повні інтернаціоналізми, часткові інтернаціоналізми* та *псевдоінтернаціоналізми.* Повними інтернаціоналізмами з нашої вибірки є 72 пари слів, наприклад: *бібліотека – Bibliothek, декан – Dekan, дидактика – Didaktik, нострифікація – Nostrifikation (Nostrifizierung), проректор – der Prorektor, кворум – das Quorum* та інші. З прикладів видно, що ступінь схожості морфологічної структури інтернаціональних слів може бути різним у різних частинах мови. Обов'язковою є інтернаціональність лише основи, афікси і флексії ж окремих мов можуть бути специфічними, наприклад: *аудиторія – Auditorium, конференція – Konferenz* тощо. Повні інтернаціоналізми мають однакову етимологію, вони є запозиченнями з латини чи грецької мови. Набір сем цих термінів повністю збігається. Зазвичай узагальнювальною семою для більшості таких лексем є назва науки або предмета: *граматика – die Grammatik, лінгвістика – die Linguistik, філософія – die Philosophie,* позначення посади: *декан – der Dekan, проректор – der Prorektor* тощо.

Значну складність для правильного розуміння і перекладу спеціальних текстів становлять *часткові інтернаціоналізми*. Наприклад, укр. *інститут* – це вищий навчальний (науково-дослідницький) заклад, а нім. *Institut* має, крім згаданих значень, ще й значення "кафедра". Подана група слів представлена достатньо широко – 311 омопар. Так, нім. *der Abiturient* позначає учня останнього класу гімназії, який складає екзамени на атестат зрілості, випускника гімназії, а укр. *абітурієнт* – учня, який закінчує загальноосвітню школу; людину, що вступає до вищого або спеціального навчального закладу.

До цієї групи належать переважно полісемантичні лексеми з тотожним набором сем лише деяких лексико-семантичних варіантів. Зауважимо, що стосовно полісемантичних слів проаналізовано лише ті лексико-семантичні варіанти, що є конституентами лексико-семантичного поля "освіта", наприклад, нім. *Akademiker* і укр. *академік*. Лексема "академік" за кількістю семем удвічі перевищує "Akademiker", причому слова збігаються лише в одному значенні – "член Академії наук": *namhafte Akademiker – видатні академіки.* Слід зазначити, що німецький відповідник вживають у цьому значенні рідко, що вказано у словниковій статті. Основним значенням нім. *Akademiker є "людина з вищою освітою, випускник вузу", наприклад: der künftige Arbeitsmarkt für Akademiker – майбутній ринок праці для випускників; vor allem Akademiker schicken ihre Kinder frühzeitig aufs Gymnasium – передовсім люди з вищою освітою відправляють своїх дітей завчасно до гімназії.* Кращим німецьким відповідником для значення "член Академії наук" буде складне слово *das Akademiemitglied,* наприклад: *академік залишив по собі вагомий слід – als Akademiemitglied hat er sichtbare Spuren hinterlassen; під час прес-конфернеції з приводу відкриття новобудови академік звинуватив президента Академії у неправильному кошторисі – bei der Pressekonferenz zur Eröffnung des Neubaus machte Akademiemitglied dem Akademie-Präsidenten wegen angeblicher Fehlkalkualtionen schwere Vorwürfe.*

В українському слові розвинулися два переносних значення, сфера вживання яких обмежена розмовним стилем: "про тих, хто досконало володіє чим-небудь (на виробництві, у сільському господарстві і т. ін.)", наприклад: *20-річний диригент працював так серйозно, як досвідчений академік – ein 20-jähriger Dirigent arbeitete mit einer Seriosität wie ein alter Meister* та "спортсмен, що займається

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

академічним веслуванням", як-от: *лише минулого тижня команда продовжила з академіком контракт, який закінчився у кінці року – die Mannschaft hat erst in der vergangenen Woche seinen zum Jahresende ausgelaufenen Vertrag mit dem Ruderer verlängert.* Як бачимо, у німецькій мові відповідні значення передаються словами *der Meister* і *der Ruderer*.

Іншим прикладом є термін *лекція*, який проник до української мови в епоху Петра І (через посередництво російської або польської мов) з німецької мови. Нім. *die Lektion* етимологічно походить з лат. *lectio* "читання" > *legere* "читати" і має у словнику 2 значення з декількома відтінками, а саме: 1) розділ у підручнику; заняття; тренінг; завдання; 2) повчання; читання. У семантичній структурі українського відповідника можна виділити дві суміжні смислові сфери – "дія" (*лекція* як читання, тобто виклад певних відомостей) і "форма дії" (навчальне заняття, яке полягає у викладі професором чи доцентом певних відомостей). Як *лекція* позначається також публічне читання на яку-небудь тему. Цей ЛСВ свідчить про розширення предметної співвіднесеності терміна *лекція* (німецький відповідник – *die Vorlesung*). У реальній мовній практиці цей український варіант функціонує, як правило, з означенням "публічна". На основі імплікаційного метонімічного зв'язку "дія" → "результат дії" в українській мові виник ще один ЛСВ "записи курсу з якого-небудь навчального предмета", який відсутній у німецького відповідника *die Lektion*.

Як зазначено вище, подана група слів представлена достатньо широко – 311 лексем. Для них варто розробити спеціальні вправи. Оскільки вивчення іноземної лексики проходить за такою схемою: 1) введення лексичної одиниці (ЛО); 2) розкриття значення ЛО; 3) первинне закріплення ЛО у мовленнєвих зразках; 4) вироблення навички користування ЛО в мовленні; вважаємо за доцільне вводити МО через контекст як найнадійніший засіб розкриття значення слова, тому що тоді виявляються комбінаторні можливості слова. На другому етапі бажано детальніше зіставити українське слово з його німецьким відповідником так: 1) розкласти значення обох слів на семантичні елементи; 2) підшукати до кожної семеми синоніми, наприклад: *Akademiker – випускник вузу*; *академік – Akademiemitglied*.

Прикладів повних МО набагато менше – всього 35 лексем, наприклад: нім. *das Deputat* (розмір заробітної плати, оклад; навчальне навантаження, ставка викладача) та *депутат* (виборчий представник; довірена особа, яку направили для здійснення якогось доручення). Повні МО рідше викликають інтерференційні помилки. Для їх засвоєння можна обмежитися лише зіставленням значень в окремих мовах.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Слід зазначити, що як повні, так і неповні лексичні паралелі представляють часом труднощі не тільки для тих, що вивчають іноземну мову, але і для осіб, що володіють іноземною мовою на достатньо високому рівні. Навіть вони часто недооцінюють впливи міжмовної інтерференції і переносять логічно-наочні зв'язки з однієї мови на іншу. При цьому інтерференційні помилки можуть з'являтися не лише на рівні інтернаціональних слів чи міжмовних омонімів, а навіть серед відповідників під час перекладу. Це стосується особливо лексичних одиниць із галузі освіти, що містять країнознавчу фонову інформацію, тобто такі знання, якими володіють всі члени певного мовного соціуму. Дослідження інтерференційних помилок на рівні перекладацьких відповідників стане матеріалом наших подальших розвідок.

Література

1. Акуленко В. В. Вопросы интернационализации словарного состава языка / В. В. Акуленко. – Харьков : Изд-во Харьк. ун-та, 1972. – 216 с.
2. Бевз Т. О. Семантичні інновації, структурні моделі та функції педагогічної лексики : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Т. О. Бевз ; Вінницький держ. пед. ін-т. – Вінниця, 1996. – 16 с.
3. Белодед И. К. Интернациональные элементы в лексике и терминологии И. К. Белодед. – Х. : Высш. шк., 1980. – 208 с.
4. Готлиб К. Г. Немецко-русский и русско-немецкий словарь "ложных друзей переводчика" / К. Г. Готлиб. – М. : Изд-во Совет. энцикл., 1972. – 398 с.
5. Д'яков А. С. Основи термінотворення. Семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К. : КМ Academia, 2000. – 218 с.
6. Зелінська О. Ю. Педагогічна лексика української мови XVI–XVIII ст. : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / О. Ю. Зелінська ; Уман. держ. пед. ун-т ім. П. Тичини. – Умань, 2002. – 208 с. – Бібліогр. : С. 187–202.

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

7. Новак Т. Новые метрики для новых СМИ: к разработке стандартов измерения Web-аудиторий / Т. Новак // Гуманитарные исследования в Интернете / под ред. А. Е. Войскунского. – М. : Можайск-Терра, 2000. – С. 192–249.
8. Новий тлумачний словник української мови в 4-х томах (42000 слів) / уклад. : В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконіт, 1999. – С. 910, 911, 927, 941.
9. Разумейко М. С. Антонімічні відношення в системі педагогічної лексики української мови / М. С. Разумейко // Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. пр. – К., 1998. – С.135–143.
10. Разумейко М. С. Педагогічна лексика української мови : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / М. С. Разумейко ; Київ. нац. ун-т. – К., 1995. – 18 с.
11. Скороходько Э. Ф. Семантические сети и автоматическая обработка текста / Э. Ф. Скороходько. – Киев : Наук. думка, 1983. – 217 с.
12. Филатова Л. А. О явлениях универсализации в научном стиле / Л. А. Филатова // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. – 2004. – № 2. – С. 78–86.
13. Duden. Deutsches Universalwörterbuch / Hrsg. von G. Drosdowski. – 2. Aufl. – Mannheim ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 1989. – 1816 S.
14. Petersen H. Das Phänomen Falsche Freunde im Lichte unterschiedlicher Beschreibungsmodelle. – Kassel : GHB, 1990. – 216 c.
15. Seidenspinner G. Hochschul-Lexikon. – 2. Aufl. – München : DHB-Verlag, 2000. – 213 S.

Статтю подано до редколегії
10.03.2011 р.

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com